

Dariusz Adamczyk

Wspólne cytaty z Pięcioksięgu w Ewangeliach synoptycznych

Kieleckie Studia Teologiczne 8, 233-256

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dr hab. Dariusz Adamczyk – Kielce

WSPÓLNE CYTATY Z PIĘCIOKSIĘGU W EWANGELIACH SYNOPTYCZNYCH

Wszyscy synoptycy zamieszczają w Ewangeliach kanonicznych starotestamentalne cytaty z Pięcioksięgu. Treść Tory miała dla Izraelitów ogromne znaczenie religijne. Pięcioksiąg był ważniejszy od innych pism Starego Testamentu¹. Jezus Chrystus posługuje się cytatami z Pięcioksięgu celem wyjaśnienia Bożego Prawa. W Ewangelii Mateusza w ponad dwudziestu miejscach są formalnie przytaczane teksty z Pięcioksięgu. Dotyczy to następujących tekstów: Rdz 1,27; 2,24; Wj 3,6; 4,19; 20,12.13.14; Kpł 19,18; 24,19n; Lb 27,17; 30,3; Pwt 5,16-20; 6,5.13.16; 8,3; 19,15; 24,1; 25,5. Ewangelia Marka zawiera dziesięć cytatów z Pięcioksięgu. Są to teksty: Rdz 1,27; 2,24; Wj 3,6; 20,12-16; 21,17; Kpł 19,18; Lb 27,17; Pwt 5,16-20; 6,4n; 25,5n. Natomiast w Ewangelii Łukasza znajduje się kilkanaście takich miejsc. Dotyczy to tekstów: Rdz 19,24; Wj 3,2.6; 13,2.12.15; 20,12-16; Kpł 18,5; 19,18; Pwt 5,16-20; 6,5.13.16; 8,3; 25,5n. Dwie pierwsze Ewangelie kanoniczne zawierają cytaty ze wszystkich Ksiąg Pięcioksięgu. Ewangelia Łukasza pomija jedynie Księgę Liczb.

W każdej z trzech Ewangelii synoptycznych powtarzają się cytaty z Księgi Wyjścia, Kapłańskiej i Powtórzonego Prawa. Chodzi o następujące teksty: *Jestem Bogiem ojca twego, Bogiem Abrahama, Bogiem Izaaka i Bogiem Jakuba* (Wj 3,6); *Czcij ojca twego i matkę swoją, [...] Nie będziesz zabijał. Nie będziesz cudzołożył. Nie będziesz kradł. Nie będziesz mówił przeciw bliźniemu twemu kłamstwa jako świadek* (Wj 20,12-16; por. Pwt 5,16-20); *Będziesz miłował bliźniego jak siebie samego* (Kpł 19,18); *Będziesz miłował Pana, Boga twójego, z całego swego serca, z całej duszy swojej, ze wszystkich swych sił* (Pwt 6,5; *Jeśli bracia będą mieszkać wspólnie*

¹ Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty w Ewangelii według świętego Mateusza i ich zastosowanie w aktualnych polskich podręcznikach do katechizacji. Studium biblijno-katechetyczne*, Kielce 2006, s. 63.

i jeden z nich umrze, a nie będzie miał syna, nie wyjdzie żona zmarłego za mąż za kogoś innego, spoza rodziny, lecz szwagier jej zbliży się do niej, weźmie ją sobie za żonę, dopełniając obowiązku lewiratu (Pwt 25,5).

Druga z kolei Księga w Pięcioksięgu, dotyczy wyjścia Izraelitów z Egiptu (por. Wj 1,1–15,21) oraz ich podróży do góry Synaj (por. Wj 15,22–18,27). W dalszej jej części zostaje podjęty motyw zawarcia przymierza na Synaju (por. Wj 19,1–24,18)². Opisano też prace związane z kultem, odstępstwo Izraela i odnowienie przymierza (por. Wj 25,1–40,38). Księga Kapłańska ma charakter prawniczy. Zawiera przepisy liturgiczne (Kpł 1–16) oraz prawa regulujące życie moralne, zawarte w części nazwanej prawem świętości (Kpł 17–26). Ze względu na troskę o wysoki poziom moralny ludu Bożego i należyte sprawowanie kultu, miała ona w czasach Starego Testamentu wielkie znaczenie dla wychowania religijnego³. Księga Powtórzonego Prawa, ostatnia w Pięcioksięgu, jest napisana w formie przemówień włożonych w usta Mojżesza. Zawiera prawa, którymi miał się kierować Izrael. Istotną część Księgi Powtórzonego Prawa stanowi Kodeks Deuteronomiczny (Pwt 12–26). Są to przepisy Prawa. Rozdziały wprowadzające, określone w *Biblii Tysiąclecia* jako wstępne mowy Mojżesza, zawierają pouczenia oraz wspomnienia wydarzeń z czasów wędrówki Izraelitów przez pustynię. Ostatnie rozdziały tej Księgi stanowią napomnienia i ostatnie polecenia Mojżesza. Księgę kończy opis śmierci Mojżesza⁴.

1. Sprawa zmartwychwstania

(Wj 3,6; Pwt 25,5 – Mt 22,24.32; Mk 12,19.26; Łk 20,28.37)

U każdego z synoptyków znajduje się perykopa, która w *Biblii Tysiąclecia* jest zatytułowana jako sprawa zmartwychwstania (Mt 22,23-33; Mk 12, 18-27; Łk 20,27-40). Wszyscy trzej ewangeliści zamieszczają w niej po dwa cytaty starotestamentalne. Jeden pochodzi z Wj 3,6, drugi zaś z Pwt 25,5. Perykopa o zmartwychwstaniu umarłych w każdej z Ewangelii synoptycznych znajduje się po fragmencie dotyczącym sprawy podatku (Mt 22,15-22; Mk 12, 13-17; Łk 20,20-26). Po interesującej nas perykopie Mateusz i Marek umieszczają fragment o największym przykazaniu (Mt 22,34-40; Mk 12,28-34), a następnie perykopę o Mesjaszu Synu Bożym (Mt 22,41-46; Mk 12,35-37).

² Por. Z. Pawłowski, *Forma i struktura literacka Księgi Wyjścia 19–24*, „Colleganea Theologica”, 3 (1999), s. 13–26.

³ Por. S. Wypych, *Księga Kapłańska*, w: *Wstęp do Starego Testamentu*, red. L. Stachowiak, Poznań 1990, s. 120nn; E. Charpentier, *Czytając Stary Testament*, Włocławek 1993, s. 94.

⁴ Por. M. Stumpf-Konstanzer, *Deuteronomium*, w: *Praktyczny słownik biblijny*, red. A. Grabner-Haider, Warszawa 1994, kol. 242.

Łukasz zaś bezpośrednio po perykopie o zmartwychwstaniu umarłych umieszcza fragment dotyczący Mesjasza Syna Bożego (Łk 20,41-44).

Jeden z cytatów zawartych w omawianej perykopie to słowa z Wj 3,6 gdzie czytamy: *Powiedział jeszcze Pan: „Jestem Bogiem ojca twego, Bogiem Abrahama, Bogiem Izaaka i Bogiem Jakuba”*. *Mojżesz zasłonił twarz, bał się bowiem zwrócić oczy na Boga*. Jest to werset z opisu powołania Mojżesza przez Boga do spełnienia misji wyprowadzenia Izraelitów z niewoli egipskiej (por. Wj 2,23–4,31). Mojżesz widzi płonący krzew, który się nie spala. Chce podejść bliżej, zaintrygowany tym niezwykłym zjawiskiem. Wtedy słyszy głos ze środka płonącego krzewu. Bóg, który do niego mówił, to Bóg jego przodków, Abrahama, Izaaka i Jakuba⁵.

Następnie Bóg podaje powód swojego objawienia. Jest nim żądanie, aby Mojżesz udał się do faraona i wyprowadził lud Izraelitów z Egiptu (por. Wj 3, 7-21). Na prośbę Mojżesza, aby Bóg wyjawiał swoje imię, otrzymuje odpowiedź: *JESTEM, KTÓRY JESTEM* (Wj 3,14). Jahwe nie jest nowym Bogiem. To Bóg ojców. Wybrał naród i dał obietnicę przodkom. Jest również Bogiem teraźniejszości. Nie jest On związany z jakimś szczególnym miejscem, lecz z ojcami pokoleń oraz z obietnicami danymi ojcom narodu wybranego⁶.

W Ewangeliami synoptycznych omawiany cytat znajdujemy w ramach fragmentu o zmartwychwstaniu umarłych. Tym razem saduceusze⁷ chcą pochwytać Jezusa na słowie. Okazją do tego miała być Jego nauka o zmartwychwstaniu. Saduceusze uznawali za religijną prawdę tylko to, co znajduje się w Pięcioksięgu. Natomiast uzasadnienia do nauki o zmartwychwstaniu nie znajdowali tam bezpośrednio. Dlatego odrzucali głoszoną przez Jezusa naukę o zmartwychwstaniu ciał⁸.

Czyniąc Jezusowi zarzut co do Jego nauki, saduceusze chcą wykazać, że zmartwychwstanie jest wprost sprzeczne z Pismem. W swojej argumentacji odwołują się do prawa lewiratu. W ramach perykopy o zmartwychwstaniu umarłych znajduje się również tekst z Księgi Powtórzonego Prawa. Czytamy tam: *Jeśli kto umrze bezdzietnie, niech jego brat weźmie wdowę po nim i wzbudzi potomstwo swemu bratu* (Mt 22,24; por. Mk 12,19; Łk 20,28). Ten

⁵ Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 81.

⁶ Por. S. Łach, *Księga Wjścia. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz*, Poznań 1964, s. 102; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 81.

⁷ Szerzej o saduceuszach zob.: A. Läpple, *Od egzegezy do katechezy*, t. 2, Warszawa 1986, s. 40nn; D. Riemensperger, *Saduceusze*, w: *Praktyczny słownik biblijny*, dz. cyt., kol. 1166; B. Poniży, *Korzenie przesłania biblijnego Nowego Testamentu*, Gniezno 1997, s. 183nn.

⁸ Por. J. Radermakers, *Lettura pastorale del vangelo di Matteo*, Bologna 1997, s. 289n; K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz Praktyczny do Nowego Testamentu*, t. 1, Poznań, Kraków 1999, s. 134; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 81.

tekst dotyczy słów z Pwt 25,5: *Jeśli bracia będą mieszkać wspólnie i jeden z nich umrze, a nie będzie miał syna, nie wyjdzie żona zmarłego za mąż za kogoś innego, spoza rodziny, lecz szwagier jej zbliży się do niej, weźmie ją sobie za żonę, dopełniając obowiązku lewiratu*⁹.

Małżeństwo lewirackie miało zapobiec wygaśnięciu imienia danej rodziny. Dlatego najstarszy szwagier był zobowiązany dać wdowie po swoim bracie syna. Ten obowiązek wynikał z pietyzmu dla zmarłego brata, ponieważ tylko syn przekazywał imię potomnym (por. Pwt 25,6; Rt 4,1-17). Najstarszy syn, którego ona urodzi, będzie uznany za syna zmarłego brata. Należało mu także nadać imię, jakie nosił ten zmarły. Jeśli brat nie chciałby wypełnić tego obowiązku, wtedy kobieta ma pójść do starszych miasta i przedstawić całą sprawę. Starsi zaś mają go nakłaniać do wypełnienia swojego obowiązku nakazanego prawem (por. Pwt 25,7n). Kiedy mężczyzna nie posłuchał starszych miasta i dalej nie chciał pojąć za żonę wdowy po swoim bracie, wtedy kobieta w obecności starszych miasta zdejmowała mu sandał z nogi (por. Pwt 25,8nn)¹⁰.

To prawo potwierdził Mojżesz. Jeśli wdowa została bezdzietna, brat jej zmarłego męża miał obowiązek pojąć ją za żonę i mieć z nią potomstwo. Gdyby i ten zmarł, obowiązek przechodził na kolejnego brata (por. Mt 22,24-26; Mk 12,19-22; Łk 20,28-31). Saduceusze stawiają pytanie Jezusowi nauczającemu o zmartwychwstaniu, czyją żoną będzie owa kobieta po zmartwychwstaniu, gdy siedmiu braci było jej mężami (por. Mt 22,28; Mk 12,23; Łk 20,33)¹¹. Jezus zarzuca im, że mimo, iż tak szczytą się znajomością Pisma, to w rzeczywistości go nie znają. Bóg w swojej wszechmocy jest władny stworzyć ludzi na nowo (por. Mt 22,29; Mk 12,24). Jezus mówi, że *Przy zmartwychwstaniu bowiem nie będą się ani żenić, ani za mąż wychodzić, lecz będą jak aniołowie Boży w niebie* (Mt 22,30; por. Mk 12,25; Łk 20,34n). Dlatego pytanie saduceuszy o to, czyją żoną będzie ta kobieta po zmartwychwstaniu, zupełnie nie ma sensu¹².

⁹ Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 82; C. L. Blomberg, *Matthew, w: Commentary on the New Testament Use of the Old Testament*, red. G. K. Beale, D. A. Carson, Grand Rapids, Michigan 2007, s. 75n.

¹⁰ Por. S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz – Ekskursy*, Poznań – Warszawa 1971, s. 235n; S. Wypych, *Testament Mojżesza (Księga Powtórzonego Prawa)*, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, t. 1: *Pięcioksiąg*, red. J. Frankowski, Warszawa 1987, s. 187n; K. Pauritsch, *Małżeństwo lewirackie*, w: *Praktyczny słownik biblijny*, dz. cyt., kol. 698; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 82.

¹¹ Por. S. Fausti, *Una comunità legge il Vangelo di Matteo, volume secondo (cc. 13-28)*, Bologna 1999, s. 446; H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 2004, s. 108n; tenże, *Ewangelia według św. Łukasza. Tłumaczenie, wstęp i komentarz*, Lublin 2005, s. 450n.

¹² Por. K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 134; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 82.

Bóg Jahwe nazywa siebie Bogiem Abrahama, Izaaka i Jakuba. Patriarchowie ci dawno przecież pomarli. Jezus przypomina saduceuszom: *A co do zmartwychwstania umarłych, nie czytaliście, co wam Bóg powiedział w słowach: Ja jestem Bóg Abrahama, Bóg Izaaka i Bóg Jakuba? Bóg nie jest [Bogiem] umarłych, lecz żywych* (Mt 22,31n; por. Mk 12,26n; Łk 20,37n). Jeśli Jahwe nazywa siebie Bogiem patriarchów, którzy dawno już pomarli, to dlatego, że ich istnienie nie skończyło się. Albowiem Bóg jest Bogiem żywych, a nie umarłych. Włączeni w Boże jestestwo nie będziemy w niebie żyli na sposób ziemski¹³. Mateusz zaznacza, że odpowiedź Jezusa wywołała wielkie uznanie dla Niego wśród tłumów: *A tłumy, słysząc to, zdumiewały się nad Jego nauką* (w. 33). Łukasz natomiast kończy swoją relację słowami: *Na to rzekli niektórzy z uczonych w Piśmie: „Nauczycielu, dobrze powiedział”, bo już o nic nie śmieli Go pytać* (ww. 39n)¹⁴.

Należąc do Boga, uczestniczymy w Jego życiu. Znajomość istoty Boga została połączona przez Jezusa z pewnością życia wiecznego. W ten sposób Jezus wykazał, że prawda o zmartwychwstaniu była już objawiona w Starym Testamencie. Ludzie wiele razy słyszeli te słowa, znali je, lecz nie potrafili dostrzec pełni zawartej w nich prawdy¹⁵. Jezus dokonał pełni objawienia. Ukazał odwieczną prawdę o Bogu i o zmartwychwstaniu, która w Starym Testamencie była podana jedynie w stopniu załączkowym¹⁶.

2. Przykazania Dekalogu

(Wj 20,12-16; Pwt 5,16-20 – Mt 5,21.27; 15,4; 19,18n;
Mk 7,10; 10,19; Łk 18,20)

Wspólne cytaty w Ewangeliach synoptycznych z Wj 20,12-16 i Pwt 5,16-20 dotyczą pięciu przykazań Dekalogu. Wszystkie zawiera perykopa

¹³ Por. R. Fabris, *Matteo*, Roma 1982, s. 456n; O. da Spinetoli, *Matteo. Il vangelo della chiesa*, Assisi 1983, s. 597nn; A. Sand, *Das Evangelium nach Matthäus*, Regensburg 1986, s. 442nn; S. Grasso, *Il Vangelo di Matteo*, Roma 1995, s. 521nn; K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 134n; S. Fausti, *Una comunità legge il Vangelo di Matteo, volume secondo (cc. 13–28)*, dz. cyt., s. 447; H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka...*, dz. cyt., s. 109; tenże, *Ewangelia według św. Łukasza...*, dz. cyt., s. 452.

¹⁴ Por. F. Gryglewicz, *Ewangelia według św. Łukasza. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz*, Poznań – Warszawa 1974, s. 307n; F. Rienecker, *Das Evangelium des Lukas*, Wuppertal 1974, s. 471n; K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 287; D. W. Pao, E. J. Schnabel, *Luke*, w: *Commentary on the New Testament Use of the Old Testament*, red. G. K. Beale, D. A. Carson, Grand Rapids, Michigan 2007, s. 368nn.

¹⁵ Por. J. Homerski, *Ewangelia według świętego Mateusza. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz*, Poznań – Warszawa 1979, s. 298n.

¹⁶ Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 83.

o bogatym młodzieńcu (Mt 19,16-22; Mk 10,17-22; Łk 18,18-23). Oprócz tego, dwa z nich znajdują się w Mt 5: *Nie zabijaj* (w. 21) i *Nie cudzołóż* (w. 27). Zaś nakaz czci rodziców znajduje się jeszcze u Mateusza i Marka: *Czczij ojca i matkę [...] Kto złorzeczy ojcu lub matce, niech śmierć poniesie* (Mt 15,4; por. Mk 7,10). W Starym Testamencie przykazania Boże znajdują się w Wj 20,1-17 i Pwt 5,1-21: *Czczij ojca twego i matkę swoją, abyś długo żył na ziemi, którą Pan, Bóg twój, da tobie* (Wj 20,12; por. Pwt 5,16), *Nie będziesz zabijał* (Wj 20,13; por. Pwt 5,17)¹⁷, *Nie będziesz cudzołożył* (Wj 20,14; por. Pwt 5,18), *Nie będziesz kradł* (Wj 20,15; por. Pwt 5,19), *Nie będziesz mówił przeciw bliźniemu twemu kłamstwa jako świadek* (Wj 20,16; Pwt 5,20). Dekalog łączy się ściśle z zawarciem przymierza przez Boga z narodem wybranym na Synaju. Przymierze jest podstawowym tematem Pisma Świętego. Zawierając przymierze z pokoleniami izraelskimi, Bóg uczynił ich ludem.

Podczas tego przymierza Mojżesz przekazał Izraelitom od Boga Dekalog, który jest statutem religijno-moralnym. Stanowi on streszczenie prawa moralnego naturalnego. To zasadniczy tekst przymierza z Bogiem. Istnieje bardzo ścisły związek między Dekalogiem a przymierzem synajskim. Bez dostrzeżenia tego związku, nie można w pełni zrozumieć Dekalogu. Od strony literackiej, przymierze na Synaju jest wzorowane na przymierzach hetyckich. Istotnym jego elementem było spisanie wzajemnych zobowiązań. Dekalog rozpoczyna się prologiem historycznym: *Ja jestem Pan, twój Bóg, który cię wywiódł z ziemi egipskiej, z domu niewoli* (Wj 20,2). To zdanie nie tylko wskazuje na kontekst historyczny przymierza synajskiego, ale zawiera również motywację teologiczną zobowiązań przyjętych przez Izraela. Ukazuje też właściwy cel oraz sens Dekalogu, według zamysłu Bożego¹⁸.

Wyzwolenie z niewoli egipskiej było pierwszym i najważniejszym aktem Boga w wymiarze wspólnotowym, w stosunku do Izraelitów. Jest ono prawzorem wszelkiego zbawienia i ocalenia. Bóg zawiera przymierze, aby wejść w intymną wspólnotę życia i miłości ze swoim ludem. Od tego momentu Jahwe będzie jedynym, wyłącznym Bogiem Izraela. Izraelici zaś będą Jego wybranym, szczególnym ludem. *Będę waszym Bogiem, a wy będziecie moim ludem* (Kpł 26,12b; por. Ez 37,27). Poprzez przymierze Bóg objawia się. Natomiast przyjęcie i wypełnienie zobowiązań wynikających z Dekalogu, jest odpowiedzią na Boże objawienie. Akceptacja słów Bożych to odpowiedź na ocalenie i wybawienie z niewoli. To znak wyróżniający Izraelitów od innych ludzi¹⁹.

¹⁷ Por. S. Łach, *Księga Wyjścia. Wstęp...*, dz. cyt., s. 198n; S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa. Wstęp...*, dz. cyt., s. 138.

¹⁸ Por. H. J. Muszyński, *Dziesięć słów*, Gniezno 1995, s. 15; H. J. Muszyński, *Dekalog*, Gniezno 1995, s. 18n; J. Lemański, *Pięcioksiąg dzisiaj*, Kielce 2002, s. 280–293; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 74.

¹⁹ Por. H. J. Muszyński, *Dziesięć słów*, dz. cyt., s. 16; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 74.

Dekalog jest znakiem, że Izraelici akceptują wspólnotę z Bogiem i są gotowi na przyjęcie przymierza. Mogą też budować pełniejszą jedność i wspólnotę ludu między sobą, zachowując i wypełniając Boże przykazania. Naród wybrany został wyzwolony z niewoli. Znakiem wolności jest kult, jaki mogą sprawować wolne dzieci Boże. Na wolności ma się opierać porządek religijny i porządek społeczny. Te dwa rodzaje ładu ściśle się ze sobą łączą. To dwie tablice Dekalogu. Pierwsza dotyczy spraw związanych z oddawaniem czci Bogu Jahwe. Na drugiej tablicy są przykazania dotyczące ładu między ludźmi. Tak więc Dekalog stanowi kryterium i drogę do odkrywania tej wolności, ku której wyswobodził nas Chrystus (por. Jk 1,25; Ga 5,1)²⁰.

Jan Paweł II stwierdza:

Dekalog – dziedzictwo Starego Przymierza Boga z Izraelem – został potwierdzony w Ewangelii jako moralny fundament Przymierza Nowego we Krwi Chrystusa. Ten moralny fundament jest od Boga, zakorzenia się w Jego stwórczej, ojcowskiej mądrości i opatrności. Równocześnie ten moralny fundament Przymierza z Bogiem jest dla człowieka, dla jego dobra prawdziwego. Jeśli człowiek burzy ten fundament, szkodzi sobie: burzy ład życia i współżycia ludzkiego w każdym wymiarze²¹.

Interesujące nas cytaty zostały zamieszczone u wszystkich trzech synoptyków w perykopie o bogatym młodzieńcu. Jezus wskazuje na nie człowiekowi, który pyta Go, jak osiągnąć życie wieczne (por. Mt 19,16; Mk 10,17; Łk 18,18). Jezus odpowiada, że należy zachować przykazania (Mt 19,17). Wymienia w tym miejscu pięć przykazań: „Nie zabijaj, nie cudzołóż, nie kradnij, nie zeznawaj fałszywie, czcij ojca i matkę” (Mt 19,18n; por. Mk 10,19; Łk 18,20). Nie omawia ich szczegółowo. Wskazuje tylko, że do osiągnięcia zbawienia konieczne jest zachowanie Bożych przykazań²². Ta wartość pouczająca całego opowiadania jest taka sama u wszystkich trzech synoptyków. Jezus wymienia tylko pięć przykazań z drugiej tablicy Dekalogu. Chce On nie tyle wymienić wszystkie przykazania, które należy zachowywać, aby osiągnąć życie wieczne, lecz raczej zamierza uświadomić człowiekowi centralne miejsce Dekalogu w stosunku do wszystkich innych przykazań²³.

Jezus wskazuje również na to, że *Jeden tylko jest Dobry* (Mt 19,17; Mk 10,18; Łk 18,19). Odsyła w ten sposób człowieka do pierwszej tablicy

²⁰ Por. H. J. Muszyński, Dekalog, dz. cyt., s. 19n; D. Adamczyk, Starotestamentalne cytaty..., dz. cyt., s. 75.

²¹ Jan Paweł II, „Bogu dziękujecie – Duchu nie gościście”. IV Pielgrzymka Jana Pawła II do Ojczyzny 01.06–09.06.1991 r, Olsztyn 1991, s. 22.

²² Por. K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 114n.

²³ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, Rzym 1993, nr 13.

przykazań. Wzywa do uznania Boga jako jedyne, absolutnego Pana. Tylko Jemu należy oddawać cześć ze względu na Jego nieskończoną świętość (por. Wj 20,2-11; Pwt 5,6-15). Chodzi o posłuszeństwo Bogu i pokorne obcowanie z Nim. Uznanie Pana za Boga stanowi istotę Prawa, z którego wypływają i do którego prowadzą nakazy szczegółowe²⁴.

Dekalog jest też aktualny w nowej ekonomii zbawienia. Dopiero Jezus Chrystus odsłania właściwą głębię i treść Dekalogu. Życie zgodne z Dekalogiem osiąga pełnię dopiero wtedy, gdy człowiek staje się żarliwym naśladowcą Chrystusa. Istotą moralności chrześcijańskiej jest trwanie we wspólnocie z Jezusem Chrystusem²⁵. Między Mojżeszem a Chrystusem istnieją liczne powiązania. Treść Dekalogu zostaje najpełniej wyjaśniona przez Jezusa Chrystusa w Kazaniu na Górze. Jezus ogłasza Nowe Prawo. Widać tu wyraźnie ciągłość i rozwój idei Dekalogu. Typologia Mojżesz – Chrystus została wyraźnie przedstawiona w Ewangelii Mateusza. W Kazaniu na Górze Chrystus ma cechy nowego Mojżesza. Dając nowe Prawo, prowadzi nowy lud Boży do nowej Ziemi Obiecanej. Podobieństwa między Chrystusem a Mojżeszem można dostrzec już w samym układzie Ewangelii. Zawiera ona pięć wielkich mów Chrystusa na wzór Pięcioksięgu²⁶.

Kazanie na Górze można nazwać mesjańską Torą, prawem nowego Mojżesza. Dziesięć Słów Boga ma swoje odpowiedniki treściowe w Kazaniu na Górze, choć cytaty z Księgi Wyjścia zawarte w Mt 5 dotyczą tylko dwóch przykazań: piątego (w. 21) i szóstego (w. 27)²⁷. Rozdział piąty rozpoczyna Kazanie na Górze od ośmiu błogosławieństw (por. Mt 5,1-12). Dowartościowani są ubodzy w duchu, smutni, cisi, uciśnieni, miłosierni, czystego serca, wprowadzający pokój, prześladowani. Królestwo niebieskie, radość, oglądanie Boga i Boże synostwo – to dobra, które niesie ze sobą pojawienie się na ziemi Mesjasza. W dalszej części rozdziału podjęto reinterpretację piątego, szóstego i ósmego przykazania Dekalogu, a także prawa odwetu oraz stosunku do nieprzyjaciół²⁸.

²⁴ Por. tamże, nr 11.

²⁵ Por. A. Deissler, *Jam Jest Bóg twój, który cię wyzwolił*, Warszawa 1977, s. 36nn; H. Witczyk, *Orędzie Dekalogu (Wj 20,1-17). Analiza krytycznoliteracka*, ZN KUL 157–158 (1997), nr 1–2, s. 73n.

²⁶ Por. H. J. Muszyński, *Dziesięć słów*, dz. cyt., s. 17n; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 75.

²⁷ Por. J. Nagórny, *Kazanie na Górze (Mt 5–7) jako moralne orędzie Nowego Przymierza*, RTK 3 (1985), s. 6; H. J. Muszyński, *Dziesięć słów*, dz. cyt., s. 18–22; R. Bartnicki, *Przesłanie Ewangelii*, Warszawa 1996, s. 198n; M. Machinek, *Kazanie na Górze. Profetyczna prowokacja czy program życiowy?*, RBL 51,2 (1998), s. 87–101; J. Załęski, *Główne myśli teologiczne Ewangelii św. Mateusza*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 12 (1999), s. 289n.

²⁸ Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 75n.

Przykazanie piąte, jako zakaz zabijania, zostaje zinterpretowane przez Jezusa Chrystusa w Mt 5,21-26. Dotyczy ono wszelkiego wrogiego nastawienia człowieka do człowieka²⁹. W świetle nauki Jezusa to przykazanie zostało wzmocnione nakazem miłości drugiego człowieka, nawet nieprzyjaciela (por. Mt 5,43n). Ta miłość ma być wyprzedzająca, bez obłudy, cierpliwa, altruistyczna. Tę myśl o prawdziwej miłości rozwija w swoich listach św. Paweł (por. Rz 12,9-21; 1 Kor 13; Ga 5,13-26)³⁰.

Przedmiotem zakazu w piątym przykazaniu „Nie zabijaj”, według starego Prawa, był akt zewnętrznie widocznego zabójstwa. Chrystus natomiast zabrania nawet gniewać się na bliźniego (por. Mt 5,22). Dla Izraelity brat to tylko drugi Izraelita. Nieobrzezany nie zasługiwał na to miano. Chrystus daje do zrozumienia, że każdy człowiek jest bliźnim. Jezus przeciwstawia swoje zdanie ówczesnej interpretacji Prawa Mojżeszowego³¹. Do odpowiedzialności będzie pociągnięty też człowiek, który gniewa się na innych. W omawianym fragmencie chodzi o gniew bez dostatecznych powodów, o duchowe nastawienie pełne złości i nienawiści³². W 1 J 3,15a czytamy, że: *każdy, kto nienawidzi swego brata, jest zabójcą*³³.

Większym wykroczeniem niż gniew na bliźniego, jest nazwanie go *raka*. Tu mamy do czynienia z gniewem uzewnętrznionym w wyzwiskach. Aramejskie *raka* to prawdopodobnie tyle, co prostak, pusty łeb, głupiec³⁴. Termin

²⁹ Por. R. Fabris, *Matteo*, dz. cyt., s. 138nn; O. da Spinetoli, *Matteo...*, dz. cyt., s. 158nn; A. Sand, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 111nn; G. Lohfink, *Wem gilt die Bergpredigt? Beiträge zu einer christlichen Ethik*, Freiburg, Basel, Wien 1988, s. 69nn; S. Grasso, *Il Vangelo...*, dz. cyt., s. 166nn; T. Loska, *Ewangelia według świętego Mateusza. Księga wypełnionych obietnic Bożych. Wstęp, tekst, komentarz*, Katowice 1995, s. 97; S. Fausti, *Una comunità legge il Vangelo di Matteo, volume primo (cc. 1-13)*, Bologna 1999, s. 75; A. Paciorek, *Ewangelie synoptyczne II. Ewangelia według św. Mateusza*, Tarnów 2002, s. 129n; A. Paciorek, *Ewangelia według świętego Mateusza, rozdziały 1-13, Wstęp - Przekład z oryginału - Komentarz*, Częstochowa 2005, s. 221nn.

³⁰ Por. S. A. Panimolle, *L'amore dei nemici*, „Parola spirito e vita”, 11 (1985), s. 119nn; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 76.

³¹ Por. E. Szymanek, *Teologiczna treść Kazania na Górze*, w: *Chrystus i Kościół. Wybrane teksty Nowego Testamentu*, red. F. Gryglewicz, Lublin 1979, s. 40; K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 34; B. Górka, *Dekalog. Kodeks moralności czy prawa?*, ZN KUL 183-184 (2003), nr 3-4, s. 33nn; H. Ordon, „*Powiedziano przodkom... a Ja wam powiadam*” (Mt 5,21-48). *Antytezy Kazania na górze*, RT 1 (2004), s. 81n.

³² Por. E. Szymanek, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, Poznań 1990, s. 101.

³³ Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 76n.

³⁴ Por. E. Szymanek, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 101; *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, red. C. S. Keener, K. Bardski, W. Chrostowski, Warszawa 2000, s. 19.

raka oznacza ogólną niezaradność umysłową, nieudolność. Jezus wymienia też określenie „bezbożnik”. Tak przetłumaczono greckie *more*. Według źródłosłowa semicko-greckiego termin ten wyraża głupotę w sprawach religijnych. Jest to synonim niegodziwości, bezbożnictwa³⁵.

Różnica między nauczaniem starszych a nauką Jezusa szczególnie uwidacznia się w sankcjach. Zabójcę osiągała kara sądu. Teraz tej karze podlega każdy, kto gniewa się na brata (Mt 5,22a). Wypełnienie Prawa polega na radykalizacji i zaostreniu jego wymagań. Za nazwanie kogoś *raka* grozi sankcja wymierzona przez Wysoką Radę (w. 22b). Z reguły osądzała ona tylko największe przestępstwa. Za określenie kogoś mianem bezbożnika, grozi potępienie (w. 22c)³⁶.

Wszystkie rozpatrywane przypadki w Mt 5,21n, a więc gniew na bliźniego, określenie go słowem *raka* czy nazwanie bezbożnikiem, są porównane z zabójstwem. Słowem można nawet zabić człowieka, a już na pewno można go zranić. Drwić z cudzego upośledzenia, to przecież niedowierzać Bożej mądrości i robić wymówki samemu Bogu³⁷. Miejsce gniewu w życiu chrześcijańskim powinna zająć zgoda. Jest to konieczne do tego stopnia, że nawet gdy wszystko jest przygotowane do złożenia ofiary, to należy się wstrzymać i pojednać się najpierw z bratem (por. Mt 5,23n). Również modlitwa człowieka poróżnionego z bliźnim nie przynowi owoców. Życie w gniewie jest niezgodne z wolą Bożą. Słowa Jezusa zobowiązują Jego uczniów do przebaczenia. Pokój między ludźmi to warunek prawdziwego pokoju z Bogiem. Sztuka przebaczenia jest konieczna do umiejętnego współżycia z ludźmi. Jezus wskazuje na miłość braterską. Pojednania z bliźnim nie można odkładać na później. Aby to uczynić, dobry jest każdy czas. W przeciwnym razie, gdy nie pojednamy się z braćmi, można ściągnąć na siebie karę Bożą. Stąd wniosek, aby dobrze wykorzystać każdą chwilę życia³⁸.

Szóste przykazanie *Nie cudzołóż!* (Mt 5,27) zostaje zinterpretowane przez Jezusa w Mt 5,27-32. Mimo, że to przykazanie w Starym Testamencie odnosiło się zarówno do kobiet, jak i do mężczyzn, to jednak przepisy szczegółowe pozwalały na większą swobodę mężczyźnie niż kobiecie³⁹. W Starym Testamencie cudzołóstwo popełniała kobieta zamężna, oddając się każdemu, nie

³⁵ Por. K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 34; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 77.

³⁶ Por. E. Szymanek, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 101; H. Witczyk, *Orędzie Dekalogu...*, art. cyt., s. 62nn; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 77.

³⁷ Por. S. A. Panimolle, *Il discorso della montagna (Mt 5–7). Esegisi e vita*, Torino 1986, s. 86nn.

³⁸ Por. K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 34; C. L. Blomberg, *Matthew*, art. cyt., s. 21.

³⁹ Por. tamże, s. 35.

związanemu z sobą mężczyźnie. Natomiast mężczyzna popełniał cudzołóstwo tylko wtedy, gdy współżył z cudzą żoną. Opierało się to na zasadzie prawa własności męża do swojej żony⁴⁰.

W Starym Testamencie występki cudzołóstwa nie zależały od stanu mężczyzny, lecz od stanu kobiety. Mężczyzna mógł mieć kilka żon. Takiego prawa nie posiadała kobieta⁴¹. Mężczyzna żonaty współżyjąc z kobietą, która nie była niczyją żoną ani narzeczoną, nie popełniał cudzołóstwa. Prawne wielożeństwo zwalniało go z obowiązku wierności swojej żonie. Zakaz cudzołóstwa dotyczył tylko czynów zewnętrznych. Nie były nim objęte myśli i pragnienia⁴².

W Nowym Testamencie ów zakaz dotyczy w tym samym stopniu i męża, i żony. Jezus obejmuje tym zakazem także pragnienie złączenia się cielesnego z kimś innym niż własny współmałżonek⁴³. Jezus mówi: *Słyszeliście, że powiedziano: „Nie cudzołóż!” A Ja wam powiadam: Każdy, kto pożądliwie patrzy na kobietę, już się w swoim sercu dopuścił z nią cudzołóstwa* (Mt 5,28). Samo spojrzenie zostaje nazwane cudzołóstwem, tak samo jak czyn zewnętrzny. W sensie moralnym to wykroczenie. Grzech zostaje popełniony w sercu człowieka. Czyn jest tylko uzewnętrznieniem tego, co dokonało się w duszy człowieka. Jest to zasadnicza nowość, wprowadzona przez Jezusa do starotestamentalnej nauki o grzechu⁴⁴.

Polecenia Jezusa o wyląpieniu oka czy odcięciu ręki (por. Mt 5,29n), to nic innego, jak literacka przesada, zrozumiała dla ówczesnego sposobu mówienia. Chcąc uniknąć kary wiecznego potępienia, człowiek powinien pozbyć się najbardziej potrzebnych rzeczy, nawet tak ważnych jak oko i ręka⁴⁵. Te i podobne figury retoryczne były używane, gdy chciano za ich pomocą mocno zaakcentować ważność przekazywanych treści. W Mt 5,29n chodzi o unikanie okazji do grzechu. Podjęcie walki z grzechem trzeba rozpocząć od usunięcia tych

⁴⁰ Por. H. J. Muszyński, *Dekalog*, dz. cyt., s. 125n; B. Górka, *Dekalog...*, art. cyt., s. 35n; S. A. Panimolle, *Il discorso della montagna...*, dz. cyt., s. 93nn; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 77n.

⁴¹ Por. S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa. Wstęp...*, dz. cyt., s. 139.

⁴² Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 78; C. L. Blomberg, *Matthew*, art. cyt., s. 22.

⁴³ Por. H. Witczyk, *Orędzie Dekalogu...*, art. cyt., s. 64nn; S. Fausti, *Una comunità legge il Vangelo di Matteo, volume primo (cc. 1–13)*, dz. cyt., s. 76n.

⁴⁴ Por. O. da Spinotoli, *Matteo...*, dz. cyt., s. 162nn; A. Sand, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 113nn; T. Loska, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 98; K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 35; H. Ordon, *Powiedziano...*, art. cyt., s. 82; A. Paciorek, *Ewangelie synoptyczne II. Ewangelia według św. Mateusza*, s. 130n; A. Paciorek, *Ewangelia według świętego Mateusza, rozdziały 1–13*, s. 225n; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 78.

⁴⁵ Por. E. Szymanek, *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 101; A. Paciorek, *Ewangelia według świętego Mateusza, rozdziały 1–13...*, dz. cyt., s. 226n.

okoliczności, które ułatwiają jego popełnienie. W tej kwestii Jezus zaleca znacznie posuniętą bezwzględność⁴⁶.

W Kazaniu na Górze Jezus stawia wysokie wymagania, wykraczające daleko poza Prawo Mojżesza. Jego nauka jest adresowana do ludzi wybawionych z mocy szatana. Dzięki Dobrej Nowinie są oni w królestwie Bożym, a to obliguje ich do spełniania woli Ojca Niebieskiego. Wymagania Chrystusa niosą ze sobą pomoc nadprzyrodzoną, która umożliwia okazanie posłuszeństwa i pozwala ludziom na życie godne dzieci Bożych. Są to wymogi o wiele bardziej rygorystyczne od żądań Prawa. Jest tu duch wolności i dar łaski. Prawo było wymagające, ale nie dawało środków do spełnienia żądań. Człowiek w Starym Testamencie był pozostawiony samemu sobie. Jezus Chrystus ofiarowuje człowiekowi wielki dar, zbawienie, które ma być jedynym fundamentem życia⁴⁷.

Dekalog nadal obowiązuje chrześcijan, ale nie w tym sensie, jak to rozumieli faryzeusze i uczeni w Piśmie. Jezus wyjaśnia sens niektórych przykazań w antytezach. Wnosi element radykalizacji i interioryzacji Dekalogu. Jego nauka koncentruje się na przykazaniu miłości. Antytezy z Mt 5,21-48 nie są skierowane przeciwko Prawu Starego Testamentu, lecz przeciwko jego dotychczasowej interpretacji⁴⁸. Ewangelista podkreśla identyczność nauczania Chrystusa z tym, co mówił Jahwe na Synaju. Przykazania dalej są te same. Jezus jest nowym prawodawcą, ponieważ wyjaśnia, jaki jest ich pełny, głęboki sens. W ten sposób udoskonala Prawo Starego Testamentu⁴⁹.

Kolejny tekst z Księgi Wyjścia i Powtórzonego Prawa omówiony oddzielnie znajdujemy u Mateusza i Marka w perykopie zatytułowanej w *Biblii Tysiąclecia* jako spór o tradycję (Mt 15,1-9; Mk 7,1-13). Chodzi o czwarte przykazanie Dekalogu: *Czcij ojca i matkę [...] Kto zlorzeczy ojcu lub matce, niech śmierć poniesie* (Mt 15,4; por. Mk 7,10). W Księdze Wyjścia to przykazanie brzmi: *Czcij ojca twego i matkę swoją, abyś długo żył na ziemi, którą Pan, Bóg twój, da tobie* (20,12; por. Pwt 5,16). Ewangelisci nie podają dosłownego cytatu, zachowują jednak ten sam jego sens.

⁴⁶ Por. R. Fabris, *Matteo*, dz. cyt., s. 140n; S. Grasso, *Il Vangelo...*, dz. cyt., s. 168n; K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 35; H. Ordon, *Powiedziano...*, art. cyt., s. 82; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 78n; C. L. Blomberg, *Matthew*, art. cyt., s. 22.

⁴⁷ Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 79.

⁴⁸ Por. G. Lohfink, *Wem gilt die Bergpredigt?...*, dz. cyt., s. 69nn; R. Zawadzki, *Antytezy Kazania na Górze (Mt 5,21-48) we współczesnej egzegezie*, „Collectanea Theologica”, 1 (1998), s. 33nn; B. Górka, *Dekalog...*, art. cyt., s. 41nn.

⁴⁹ Por. J. Kudasiewicz, *Kazanie na Górze (Mt 5-7). Problematyka literacka i teologiczna*, w: „Znak”, 27 (1975), nr 4-5, s. 578; M. Bednarz, *Ewangelie synoptyczne*, Tarnów 1996, s. 238n; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 79.

Czwarte przykazanie zawiera nakaz czci rodziców. Brak tego szacunku był bardzo surowo karany⁵⁰. W Starym Testamencie czytamy: *Kto by uderzył swego ojca albo matkę, winien być ukarany śmiercią* (Wj 21,15); *Kto by złorzeczył ojcu albo matce, winien być ukarany śmiercią* (Wj 21,17; por. Kpł 20,9); *Temu, kto ojcu lub matce złorzeczy, w noc ciemną lampa zgaśnie* (Prz 20,20); *Z całego serca czcij swego ojca, a boleści rodzicielki nie zapominaj! Pamiętaj, że oni cię zrodzili, a cóż im zwrócisz za to, co oni tobie dali?* (Syr 7,27n). W Nowym Testamencie znajdujemy podobne wskazanie: *Dzieci, bądźcie posłuszne rodzicom we wszystkim, bo to jest miłe w Panu* (Kol 3,20)⁵¹.

Cytat z Wj 20,12 i Pwt 5,16 znajduje się we fragmencie dotyczącym sporu Jezusa z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie o tradycję⁵². W Izraelu obok Prawa Mojżeszowego istniały też niepisane zwyczaje. Troszczyli się o nie przede wszystkim rabini. Według nich Prawo i zwyczaje niepisane stanowiły jedność. Uważali, że należy ich przestrzegać i troszczyć się o nie tak samo, jak o pisane Prawo. Inny stosunek do tych zwyczajów miał Jezus i Jego uczniowie. Dlatego właśnie faryzeusze i uczeni w Piśmie zadają Mu pytanie: *Dlaczego Twój uczniowie postępują wbrew tradycji starszych? Bo nie myją sobie rąk przed jedzeniem* (Mt 15,2; Mk 7,5). Pytanie zostaje skierowane bezpośrednio do Jezusa, ponieważ chodziło o Jego uczniów. On w pewnym sensie za nich odpowiadał⁵³.

Mycie rąk przed jedzeniem było nakazane w Starym Testamencie i dotyczyło tylko kapłanów, którzy mieli składać ofiary. Rabini jednak, a następnie faryzeusze rozciągnęli ten zwyczaj na wszystkich ludzi. Jezus go nie zwalczał. Jednak nie zobowiązywał też swoich uczniów do jego przestrzegania⁵⁴. W polemice z faryzeuszami i uczonymi w Piśmie, Nauczyciel nie udziela odpowiedzi wprost na postawione pytanie. Zarzuca im, że nie zachowują Bożych przykazań, co z kolei obciąża ich jeszcze bardziej. Jezus mówi: *Uchyliliście przykazanie Boże, a trzymacie się ludzkiej tradycji* (Mk 7,8). *Dlaczego i wy przekraczacie przykazania Boże z powodu waszej tradycji? Bóg przecież powiedział: Czcij ojca i matkę oraz: Kto złorzeczy ojcu lub matce, niech śmierć ponieś. Wy zaś mówicie: „Kto by oświadczył ojcu lub matce: Darem [złożonym w ofierze] jest to, co dla ciebie miało być wsparciem ode mnie, ten nie potrzebuje czcić swego ojca ni matki”. I tak ze względu na waszą tradycję znieśliście przykazanie Boże* (Mt 15,3-6; por. Mk 7,9-13)⁵⁵.

⁵⁰ Por. S. Łach, *Księga Wyjścia. Wstęp...*, dz. cyt., s. 196nn.

⁵¹ Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 80.

⁵² Szerzej na temat tradycji w Biblii zob.: P. Grelot, *Tradycja*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań 1990, s. 983–989; P. Trummer, *Tradycja*, w: *Praktyczny słownik biblijny*, dz. cyt., kol. 1323–1326.

⁵³ Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 80.

⁵⁴ Por. K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 90.

⁵⁵ Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 80; C. L. Blomberg, *Matthew*, art. cyt., s. 52n.

Faryzeusze tworzyli nowe zwyczaje i często przywiązywali do ich przestrzegania większą uwagę, niż do Dekalogu. Jezus w swojej odpowiedzi wykazał, że istnieje sprzeczność między Prawem a zwyczajami. Tradycje wprowadzane przez faryzeuszy są, jak się okazało, łamaniem Prawa. Tak więc zarzut Jezusa w stosunku do faryzeuszy i uczonych w Piśmie, dotyczył zaniedbań związanych z czwartym przykazaniem Dekalogu. Boży nakaz w stosunku do rodziców, aby czcić ojca i matkę, jest niezmienny. Wola Boża jest taka sama w Nowym Testamencie, jak była w Starym Testamencie⁵⁶. Natomiast według zwyczaju, składając na ofiarę to, co było przeznaczone dla ojca lub matki i mówiąc o tym rodzicom, spełnia się w ten sposób obowiązek wobec nich. Wśród faryzeuszy istniało przeświadczenie, że taki człowiek nie musi wtedy czcić swego ojca ani swej matki. Takie postępowanie jest nieludzkie⁵⁷.

Jezus wyjaśnia, jak należy zachowywać Boże przykazania. Podaje w ten sposób istotę Dekalogu. Chcąc osiągnąć pełnię doskonałości moralnej, trzeba wyzbyć się wszystkiego i pójść za Jezusem. Takie jest wskazanie w perykopie o bogatym młodzieńcu (por. Mt 19,21; Mk 10,21; Łk 18,22). Naśladowanie Chrystusa zdaje się być nieodłączną częścią wspomnianej doskonałości. Stanowi to również najpewniejszą rękojmię wejścia do królestwa Bożego⁵⁸. Fundamentem przykazań wskazanych przez Jezusa jest nakaz miłości bliźniego, jak siebie samego. Stanowi ono streszczenie przykazań z drugiej tablicy Dekalogu. W ramach perykopy o bogatym młodzieńcu odnotował je tylko Mateusz (19,19). Jest to przykazanie, które w pełni wyraża osobową godność ludzkiej osoby⁵⁹.

3. Przykazanie miłości Boga i bliźniego (Kpł 19,18; Pwt 6,5 – Mt 5,43; 19,19; 22,37.39; Mk 12,30n; Łk 10,27)

W wszystkich trzech Ewangeliach synoptycznych znajduje się przykazanie miłości Boga i bliźniego. Było ono znane już w Starym Testamencie, lecz nie jako jedno przykazanie. Nakaz miłości Boga jest cytatem z Pwt 6,5. Natomiast nakaz miłości bliźniego stanowi cytat z Kpł 19,18. W Ewangeliach synoptycznych przykazanie miłości Boga i bliźniego zamieszczone jest w perykopie o największym przykazaniu (Mt 22,34-40; Mk 12,28-34; Łk 10,

⁵⁶ Por. J. Homerski, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 237n.

⁵⁷ Por. R. Fabris, *Matteo*, dz. cyt., s. 341nn; A. Sand, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 312; O. da Spinetoli, *Matteo...*, dz. cyt., s. 473nn; S. Grasso, *Il Vangelo...*, dz. cyt., s. 385nn; K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 90n; S. Fausti, *Una comunità legge il Vangelo di Matteo, volume secondo (cc. 13-28)*, dz. cyt., s. 303; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 80n.

⁵⁸ Por. K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 224.

⁵⁹ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, nr 13.

25-29). Oprócz tego w Ewangelii Mateusza znajdują się jeszcze dwa miejsca, w których występuje nakaz miłości bliźniego. Chodzi o perykopę dotyczącą miłości nieprzyjaciół (5,43-48) oraz perykopę o bogatym młodzieńcu (19,16-22).

U wszystkich trzech synoptyków teksty z Kpł 19,18 i Pwt 6,5 znajdują się we fragmencie o największym przykazaniu. Wszystkich przykazań w czasach Jezusa wyróżniano 613. Tę liczbę otrzymano sumując wartości liczbowe liter potrzebnych do napisania słów: „Dziesięć przykazań”. Było wśród nich 248 nakazów i 365 zakazów. Przykazania dzielono na małe i wielkie. Wielkie dotyczyły na przykład morderstwa, bałwochwalstwa, bluźnierstwa, profanacji świętego imienia lub szabatu. Gdy chodziło o kolejność hierarchiczną przykazań w ramach poszczególnych zgrupowań, to zdania rabinów były podzielone⁶⁰.

Faryzeusze pytają więc o to Jezusa: *Nauczycielu, które przykazanie w Prawie jest największe?* (Mt 22,36). Według Mateusza i Łukasza faryzeusze zbierają się i chcą wystawić Pana na próbę (Mt 22,34n; Łk 10,25). Nieco inny zapis ma rozmowa Jezusa z uczonym w Piśmie u Marka. W jego pytaniu Jezus nie widział żadnego podstępu. Potraktował je z całą powagą⁶¹. Jeden z nich, uczony w Piśmie, pyta o to, *które jest pierwsze ze wszystkich przykazań* (Mk 12,28). Według Łukasza zaś uczony w Prawie stawia Jezusowi pytanie: *Nauczycielu, co mam czynić, aby osiągnąć życie wieczne?* (Łk 10,25). Użyty przez Mateusza przymiotnik *megale* – wielkie, występuje w stopniu równym. Posiada jednak znaczenie stopnia najwyższego, zgodnie z konstrukcją spotykaną w języku hebrajskim i w nowotestamentowej grece⁶².

Według Mateusza i Marka na pytanie o największe przykazanie Jezus odpowiada: *Będiesz miłował Pana Boga swego całym swoim sercem, całą swoją duszą i całym swoim umysłem. To jest największe i pierwsze przykazanie* (Mt 22,37n; por. Mk 12,29n). Według Łukasza zaś Jezus odpowiada pytaniem: *Co jest napisane w Prawie? Jak czytasz?* (Łk 10,26). Wtedy uczony w Prawie przytacza cytat z Pwt 6,5 i Kpł 19,18 (por. Łk 10,27). U wszystkich trzech synoptyków pouczenie dotyczy nakazu miłości. Miłość Boga jest największym obowiązkiem każdego stworzenia, zwłaszcza człowieka. Chodzi nie o byle jaką miłość. Ma to być miłość z całego serca. Dla Izraelity serce jest siedliskiem inteligencji. W tę miłość ma być zaangażowana też dusza, która jest z kolei źródłem wszystkich myśli i pragnień człowieka⁶³.

⁶⁰ Por. K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 135; H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka...*, dz. cyt., s. 110; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 92.

⁶¹ Por. K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 236.

⁶² Por. tamże, s. 135; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 92.

⁶³ Por. F. Gryglewicz, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 216; F. Rienecker, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 270; H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz*, Poznań – Warszawa 1977, s. 283; J. Homerski, *Ewangelia...*,

Tekst: *Będziesz miłował Pana Boga swego całym swoim sercem, całą swoją duszą i całym swoim umysłem* został zaczerpnięty z Pwt 6,5, gdzie te słowa brzmią następująco: *Będziesz miłował Pana, Boga twojego, z całego swego serca, z całej duszy swojej, ze wszystkich swych sił*. Są to słowa wyznania wiary bardzo dobrze znane wszystkim Izraelitom⁶⁴.

Przytoczony przez Marka cytat z Pwt jest nieco dłuższy niż u Mateusza czy Łukasza. Zawiera bowiem przypomnienie, że Jahwe jest Bogiem jedynym (por. Mk 12,29). Jest On ponad wszystkim i dlatego tylko Jemu Izraelici mają służyć. *Słuchaj Izraelu, Pan jest naszym Bogiem – Panem jedynym* (Pwt 6,4). Jest to podstawowa prawda, jaką chce w swoim dziele przekazać Deuteronomista. Jahwe jest bytem jedynym w swoim rodzaju. Zasługuje na cześć ze strony narodu wybranego. Izraelici powinni Go miłować ponad wszystko, z całego serca, z całej duszy i ze wszystkich sił, czyli całą swoją osobowością. Wszelkie działanie Izraelity ma być skierowane ku Bogu. Powinien on kroczyć drogą wyznaczoną przez Boga. Miłować Boga, oznacza wypełnianie wszystkich obowiązków wobec Niego. To wierność Bogu wyrażająca się w życiu zgodnym z Jego przykazaniami⁶⁵.

Przytaczając słowa z Pwt 6,5, Jezus potwierdza starotestamentową prawdę, że miłość Boga jest pierwszym obowiązkiem każdego stworzenia, a w sposób szczególnie człowieka. Ma to być miłość, w którą konieczne jest zaangażowanie całego serca. Serce natomiast to dla Izraelity siedlisko między innymi inteligencji. Stanowi ono również siedzibę wszystkich myśli, planów, zamysłów i dążeń. To w sercu człowiek podejmuje postanowienia. Jest ono miejscem szczególnie. Tu koncentruje się tajemnica życia człowieka. Ma to być miłość z całej duszy. Ta z kolei była dla Izraelitów źródłem wszystkich myśli i pragnień⁶⁶. Siła z Pwt 6,5 została wyrażona u Mateusza jako umysł (Mt 22,37), zaś u Marka i Łukasza jako umysł i moc (Mk 12,30; Łk 10,27). Chodzi jednak cały czas o miłowanie Boga całym sobą⁶⁷.

dz. cyt., s. 299n; P. Kasiłowski, *Przykazanie miłości Boga i miłości bliźniego w tradycji synoptycznej*, „Warszawskie Studia Teologiczne”, 10 (1997), s. 145n; S. Fausti, *Una comunità legge il Vangelo di Matteo*, volume secondo (cc. 13-28), dz. cyt., s. 451n; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 92.

⁶⁴ Por. J. Lemański, *Pięcioksiąg...*, dz. cyt., s. 317nn.

⁶⁵ Por. S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa. Wstęp...*, dz. cyt., s. 143n; M. Peter, *Szema Israel (Pwt 6,4) – tekst monoteistyczny?*, RBL 32,3 (1979), s. 22–34; S. Wypych, *Testament Mojżesza (Księga Powtórzonego Prawa)*, dz. cyt., s. 182nn; K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 236n; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 102.

⁶⁶ Por. K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 135.

⁶⁷ Por. F. Gryglewicz, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 216; F. Rienecker, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 270; *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 59; H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka...*, dz. cyt., s. 110; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 102.

W perykopie o największym przykazaniu zacytowany jest także tekst nakazu miłości bliźniego, który stanowi starotestamentalny cytat z Księgi Kapłańskiej: *Będziesz miłował swego bliźniego jak siebie samego* (Mt 22,39; por. Mk 12,31; Łk 10,27). W Kpł 19,18 czytamy: *Nie będziesz szukał pomsty, nie będziesz żywił urazy do synów twego ludu, ale będziesz miłował bliźniego jak siebie samego. Ja jestem Pan!*. Ten tekst jest zamieszczony w kontekście świętości życia codziennego (por. Kpł 19) w ramach obowiązków wobec bliźniego (por. 19,11-18).

Miłość do bliźniego w Starym Testamencie była miłością do współobywateli⁶⁸. Miłość do bliźniego jest streszczeniem całego Prawa Mojżeszowego. To zdanie, o miłości bliźniego jak siebie samego, przewyższa wszystkie inne. Miarą miłości bliźniego winna być miłość samego siebie. Miłość jest wypełnieniem obowiązku religijnego⁶⁹. Słowo „bliźni” w Kpł 19,18 oznacza nie tylko brata fizycznego czy członka rodziny, ale również rodaka, mieszkańca tego samego miasta. W późnym judaizmie, po wygnaniu, bliźni jest utożsamiany wyłącznie z bratem, rodakiem i obrzezanym prozelitą⁷⁰.

Jezus zaznacza, że przykazanie miłości bliźniego jest podobne do przykazania miłości Boga (Mt 22,39). Podkreśla tym samym, że drugim przykazaniem w hierarchii ważności jest miłość bliźniego. Ono wynika niejako z tego pierwszego, przykazania miłości Boga. Miłować bliźniego tak, jak samego siebie, oznacza kochać go zdrową miłością. Uważać go za dziecko Boże i tak traktować⁷¹. Jezus nie identyfikuje miłości Boga z miłością bliźniego, ale podkreśla, że w hierarchii przykazań Bożych miłość bliźniego jest tak konieczna, jak miłość Boga. Na pierwszym miejscu jest Bóg jako Stwórca, Pan, Zbawca. Po Nim zaś w hierarchii stoi człowiek. Dlatego u Mateusza znajdujemy wzmiankę, że przykazanie miłości bliźniego jest podobne do przykazania miłości Boga⁷².

Ewangelia wyraźnie zaznacza, że drugie przykazanie miłości jest równe pierwszemu. W sposób szczególny zostało to uwypuklone przez Marka. Według tego ewangelisty Jezus tak mówi o przykazaniach miłości Boga

⁶⁸ Por. W. Berg, *Prawa obcego w Starym Testamencie*, RBL 55,3 (2002), s. 193.

⁶⁹ Por. S. Łach, *Księga Kapłańska. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz – Ekskursy*, Poznań – Warszawa 1970, s. 241; A. Grabner-Haider, *Miłość*, w: *Praktyczny słownik biblijny*, kol. 738–740; J. Lemański, *Pięcioksiąg...*, dz. cyt., s. 310–312.

⁷⁰ Por. C. Breuer, *Bliźni*, w: *Praktyczny słownik biblijny*, dz. cyt., kol. 114n. Szerzej na temat pojęcia „bliźni” zob.: X. Léon-Dufour, *Bliźni*, w: *Słownik teologii biblijnej*, s. 75n; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 89.

⁷¹ Por. K. H. Schelkle, *Teologia Nowego Testamentu 3: Etos*, Kraków 1984, s. 104–119; S. Grasso, *Il Vangelo...*, dz. cyt., s. 524nn; J. Radermakers, *Lettura pastorale...*, dz. cyt., s. 291; K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 135n.

⁷² Por. J. Homerski, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 300; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 92.

i bliźniego: *Nie ma innego przykazania większego od tych* (Mk 12,31). Miłość Boga i bliźniego zlewa się w jedno. Miłość Boga ma się przejawiać w miłości bliźniego. Miłość bliźniego rodzi się z miłości Boga i stanowi sprawdzian tej miłości. Jest ona w ostateczności darem Bożym⁷³. „Każda miłość bazuje na wspólnocie interesów. Miłość Boga – to wspólnota naszych i Bożych pragnień. Miłość ludzi – to troska o ich sprawy”⁷⁴. Wydaje się, że szczególnie w obecnych czasach, gdy postępuje technizacja życia, bardziej niż kiedykolwiek praktykowanie miłości Boga i bliźniego powinno stać się głównym punktem życia człowieka⁷⁵.

Według Mateusza Jezus kończy rozmowę z uczonym w Piśmie stwierdzeniem: *Na tych dwóch przykazaniach opiera się całe Prawo i Prorocy* (Mt 22,40). Mateusz akcentuje, że to wielkie przykazanie jest istotą „Prawa i Proroków”. Na przykazaniu miłości Boga i bliźniego opiera się całe objawienie Boże Starego Przymierza⁷⁶. Jest to kompendium dwóch tablic Przymierza. Przykazanie miłości Boga i bliźniego góruje nad wszystkimi innymi przykazaniem. Stanowi kryterium ich wartości⁷⁷. Wskazując na najważniejsze przykazanie, Jezus stwierdza, że cały sens Prawa Starego Testamentu, które przyszedł wypełnić, polega na miłości Boga i bliźniego. To przykazanie przewyższa wszystkie inne⁷⁸.

Marek wskazuje jeszcze na słowa uczonego w Piśmie, który referując wyjaśnienie Jezusa na temat pierwszego i najważniejszego przykazania, mówi: *Bardzo dobrze, Nauczycielu, słuszenieś powiedział, bo Jeden jest i nie ma innego prócz Niego. Miłować Go całym sercem, całym umysłem i całą mocą i miłować bliźniego jak siebie samego daleko więcej znaczy niż wszystkie całopalenia i ofiary* (Mk 12,32n). Dialog ten kończy się pochwałą faryzeusza przez Jezusa: *Jezus widząc, że rozumnie odpowiedział, rzekł do niego: „Niedaleko jesteś od królestwa Bożego”* (w. 34)⁷⁹.

⁷³ Por. H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka. Wstęp...*, dz. cyt., s. 283n; J. Gnilka, *Pierwsi chrześcijanie. Źródła i początki Kościoła*, Kraków 2004, s. 412n.

⁷⁴ K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 136.

⁷⁵ Por. tamże, s. 135; H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka...*, dz. cyt., s. 110n; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 93.

⁷⁶ Por. S. Fausti, *Una comunità legge il Vangelo di Matteo, volume secondo (cc. 13–28)*, dz. cyt., s. 452.

⁷⁷ Por. J. Gnilka, *Pierwsi chrześcijanie...*, dz. cyt., s. 413.

⁷⁸ Por. R. Fabris, *Matteo*, dz. cyt., s. 458nn; O. da Spinetoli, *Matteo...*, dz. cyt., s. 600nn; A. Sand, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 445nn; J. Kudasiewicz, *Biblia, historia, nauka. Rozważania i dyskusje biblijne*, Kraków 1987, s. 387; J. Gnilka, *Jezus z Nazaretu*, Kraków 1997, s. 293; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 93.

⁷⁹ Por. H. Langkammer, *Ewangelia według św. Marka. Wstęp...*, dz. cyt., s. 284n; K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 237.

Według Łukasza Jezus wskazuje uczonemu w Prawie, który przytoczył treść przykazania miłości Boga i bliźniego: *To czyn, a będziesz żył* (Łk 10,28). Jezus poleca mu w ten sposób przestrzegać nakazu miłości w celu osiągnięcia zbawienia. W ten sposób dyskusja mogła zostać zakończona. Faryzeusz musiałby odejść, nie pochwywszy Jezusa na słowie. Stawia zatem Jezusowi kolejne pytanie: *A kto jest moim bliźnim* (w. 29). W tym miejscu Łukasz umieszcza przypowieść o miłosiernym Samarytaninie (10,30-37).

Tekst o miłości bliźniego z Kpł 19,18 w Ewangeliach synoptycznych jest zamieszczony łącznie z treścią Pwt 6,5 w ramach perykopy o największym przykazaniu (Mt 22,34-40; Mk 12,28-34; Łk 10,25-29). Oprócz tego w Ewangelii Mateusza ten cytat jest przytaczany jeszcze dwukrotnie: w perykopie dotyczącej miłości nieprzyjaciół (5,43-48) oraz w perykopie o bogatym młodzieńcu (19,16-22). U Mateusza przykazanie to zostało zaakcentowane w sposób szczególny⁸⁰.

W ramach Kazania na Górze, we fragmencie o miłości nieprzyjaciół (por. Mt 5,43-48) Jezus mówi: *Słyszeliście, że powiedziano: Będziesz miłował swego bliźniego, a nieprzyjaciela swego będziesz nienawidził* (w. 43). Jednak w Starym Testamencie nie ma polecenia nienawiści nieprzyjaciół. Nie znajdujemy go również w pismach rabinicznych⁸¹. Nienawiść do nieprzyjaciół była nakazem sekty w Qumran. W Księdze Reguły z Qumran jest nakaz nienawiści wszystkich synów ciemności, według ich winy⁸².

W Starym Testamencie nie znajdujemy jednoznacznej postawy wobec miłości nieprzyjaciół. Są tam prośby o unicestwienie nieprzyjaciół. Miłość do nieprzyjaciół dotyczy jedynie przeciwników wśród współrodaków i współwyznawców. Miłość bliźniego odnosi się tylko do należących do ludu izraelskiego i wyznających jego religię. Dotyczyło to również obcych⁸³, mieszkających na ziemi izraelskiej. Natomiast nienawiść do wroga była zrozumiała⁸⁴.

W praktyce codziennego życia było niepisane prawo wrogięgo odnoszenia się do nieprzyjaciół⁸⁵. Jezus w swoich słowach odwołuje się do nakazu Prawa, jak i do potocznego jego komentarza. W interpretacji rabinów przykazanie miłości bliźniego obejmowało tylko współrodaków. Do obcych odnoszono się z niechęcią, a nawet z nienawiścią. Uważano ich za grzeszników

⁸⁰ Por. J. Kudasiewicz, *Biblia, historia, nauka...*, dz. cyt., s. 387.

⁸¹ Por. *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, dz. cyt., s. 21; H. Ordon, *Powiedziano...*, art. cyt., s. 87n.

⁸² Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 89.

⁸³ Na temat równości tubylców i obcych zob.: W. Berg, *Prawa obcego...*, art. cyt., s. 193.

⁸⁴ Por. C. Breuer, *Miłość nieprzyjaciół*, w: *Praktyczny słownik biblijny*, dz. cyt., kol. 741n; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 89.

⁸⁵ Por. K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 38.

niemiłych Bogu⁸⁶. Nienawidzić w języku biblijnym oznacza „nie kochać”. Również w Starym Testamencie ten, kto nie był bliźnim, był określany jako nieprzyjaciel. Te pojęcia wynikały ze stosunku do Boga Jahwe. Wrogowie Boga Jahwe byli wrogami narodu wybranego. Dlatego zdanie *nieprzyjaciela swego będziesz nienawidził* oznaczało, że do ludzi nie związanych więzami krwi lub wiary z Izraelitami, prawo miłości mogło się nie odnosić⁸⁷.

Sformułowanie nienawiści nieprzyjaciół jest prawdopodobnie obiegowym komentarzem rabinackim do nakazów dotyczących niektórych sąsiadów i wrogów Żydów (por. Pwt 7,2-5; 15,3; 20,13-18; 25,19)⁸⁸. Ewangelista wprowadzając te słowa, przypuszczalnie chce podkreślić, że zawężenie pojęcia bliźniego do członków swego narodu, może łatwo przekształcić się w nienawiść wobec obcych⁸⁹.

Jezus nadaje omawianemu przykazaniu charakter powszechny, aby kochać nie tylko przyjaciół, ale i wrogów (por. Mt 5,38-48). Należy odsunąć wszelkie bariery, by miłość mogła dosięgnąć nawet nieprzyjaciół⁹⁰. Tak nakazuje Jezus w swoim nauczaniu (w. 48). To przykazanie obowiązuje bez ograniczeń. Jest bezwarunkowe, bez względu na przynależność do narodu czy religii. Stanowi decydujący znak dziecięstwa Bożego. Źródłem tej miłości jest miłość Boga do wszystkich ludzi (por. w. 45)⁹¹.

Nie można być autentycznym dzieckiem Ojca Niebieskiego bez przełamania stereotypów starotestamentalnych. Potrzebne jest przy tym pozytywne nastawienie do każdego człowieka⁹². Jezus pokazał, że miłość nieprzyjaciół

⁸⁶ Por. K. Romaniuk, *Nowy Testament bez problemów*, Warszawa 1983, s. 58n.

⁸⁷ Por. J. Homerski, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 142; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 90.

⁸⁸ Por. H. Langkammer, *Bóg naszym Ojcem w świetle Ewangelii św. Mateusza*, RT 1 (2000), s. 97.

⁸⁹ Por. A. Paciorek, *Ewangelie synoptyczne II. Ewangelia według św. Mateusza*, dz. cyt., s. 134; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 90.

⁹⁰ Por. R. Fabris, *Matteo*, dz. cyt., s. 146nn; O. da Spinetoli, *Matteo...*, dz. cyt., s. 176nn; A. Sand, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 120nn; X. Léon-Dufour, *Bliźni*, art. cyt., s. 75n; S. Fausti, *Una comunità legge il Vangelo di Matteo, volume primo (cc. 1-13)*, dz. cyt., s. 80.

⁹¹ Por. P. Kasilowski, *Przykazanie miłości...*, art. cyt., s. 146n; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 90. Szerzej na temat miłości nieprzyjaciół zob.: J. Kudasiewicz, *Nowość i oryginalność Jezusowego przykazania miłości*, w: *Studio lectionem facere*, red. S. Łach, J. Szłaga, Lublin 1978, s. 146-149; J. Łach, *Obowiązek pojednania i miłości (Mt 5,43-48)*, RBL 39,3 (1986), s. 331-343; S. A. Panimolle, *L'amore dei nemici*, art. cyt., s. 119nn; S. Grasso, *Il Vangelo...*, dz. cyt., s. 175nn; S. A. Panimolle, *Il discorso della montagna (Mt 5-7). Esegisi e vita*, dz. cyt., s. 106nn; J. Łach, *Relacja „Złotej zasady postępowania” (Mt 7,12) do nakazu miłości nieprzyjaciół (Mt 5, 43-48)*, RBL 41,6 (1988), s. 457-465.

⁹² Por. H. Langkammer, *Bóg naszym Ojcem w świetle Ewangelii św. Mateusza*, art. cyt., s. 97.

jest możliwa. Sam przebacza na krzyżu tym, którzy wydali Go na śmierć (por. Łk 23,34)⁹³. Ewangeliczne prawo miłości obejmuje nie tylko współrodaków czy wyznawców tej samej religii, lecz także wrogów i prześladowców. Motywem takiego postępowania jest chęć upodobnienia się chrześcijanina do Boga. Jezus mówi: *Miłujcie waszych nieprzyjaciół i módlcie się za tych, którzy was prześladowają; tak będziecie synami Ojca waszego, który jest w niebie; ponieważ On sprawia, że słońce wschodzi nad złymi i nad dobrymi, i On zsyła deszcz na sprawiedliwych i niesprawiedliwych* (Mt 5,44n)⁹⁴.

Motyw miłości wszystkich ludzi, nawet nieprzyjaciół, stanowi fakt, że jesteśmy synami tego samego Ojca. Miłość do nieprzyjaciół to jeden z najtrudniejszych nakazów etyki Nowego Testamentu. Za taką jednak postawę Jezus obiecuje szczególną nagrodę: *Jeśli bowiem miłujecie tych, którzy was miłują, cóż za nagrodę mieć będziecie? Czyż i celnicy tego nie czynią? I jeśli pozdrawiacie tylko swych braci, cóż szczególnego czynicie? Czyż i poganie tego nie czynią?* (w. 46n). To właśnie postawa miłości nieprzyjaciół odróżnia chrześcijan od pogan⁹⁵. Nie chodzi przy tym o większą liczbę przykazań, ale o nowe rozumienie Prawa⁹⁶. Fragment o miłości nieprzyjaciół kończy się wezwaniem do doskonałości: *Bądźcie więc wy doskonali, jak doskonały jest Ojciec wasz niebieski* (w. 48). Miłość względem nieprzyjaciół upodobnia człowieka do Boga. Święty Paweł nazywa miłość spoiwem doskonałości (por. Kol 3,14)⁹⁷.

Tylko w Ewangelii Mateusza drugi raz tekst z Kpł 19,18 został zacytowany w perykopie o bogatym młodzieńcu (Mt 19,16-22), która znajduje się również u pozostałych dwóch synoptyków (Mk 10,17-22; Łk 18,18-23). Jednak tylko Mateusz zamieszcza słowa z Kpł 19,18 o miłości bliźniego. Marek i Łukasz wskazują jedynie na przykazania Dekalogu, które Jezus przypomina bogatemu młodzieńcowi.

Według Mateusza przykazanie: *miłuj swego bliźniego jak siebie samego* (w. 19b) Jezus wymienia pośród innych przykazań, takich jak: *Nie zabijaj, nie cudzołóż, nie kradnij, nie zeznawaj fałszywie, czcij ojca i matkę*

⁹³ Por. F. Rienecker, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 527n; C. Breuer, *Miłość nieprzyjaciół*, w: *Praktyczny słownik...*, dz. cyt., kol. 742; H. Langkammer, *Ewangelia według św. Łukasza...*, dz. cyt., s. 518.

⁹⁴ Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 90n.

⁹⁵ Por. K. Romaniuk, A. Jankowski, L. Stachowiak, *Komentarz...*, dz. cyt., t. 1, s. 38n; A. Paciorek, *Ewangelie synoptyczne II. Ewangelia według św. Mateusza*, dz. cyt., s. 134n.

⁹⁶ Por. M. Bednarz, *Warunki osiągnięcia Królestwa Niebieskiego według Ewangelii Mateusza*, w: *Królestwo Boże w Piśmie Świętym*, red. S. Łach, M. Filipiak, TN KUL, Lublin 1976, s. 150; S. A. Panimolle, *L'amore dei nemici*, art. cyt., s. 119nn.

⁹⁷ Por. D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 91.

(w. 18b-19a). Przestrzeganie tych przykazań to pewne konieczne minimum do tego, aby osiągnąć życie wieczne. Jezus daje jednoznaczną odpowiedź na pytanie o zachowanie Dekalogu. Podkreśla, że prowadzi to do osiągnięcia królestwa Bożego⁹⁸. Pełną doskonałość można jednak osiągnąć dopiero przez wyrzeczenie się dóbr tego świata i pójście za Jezusem. Jezus poucza młodego bogacza: *Jeśli chcesz być doskonały, idź, sprzedaj, co posiadasz, i rozdaj ubogim, a będziesz miał skarb w niebie. Potem przyjdź i chodź za Mną!* (w. 21). Zachęta do doskonałości dotyczy tu chrześcijańskiego ubóstwa⁹⁹. Wskazuje na to nie tylko sama treść perykopy o bogatym młodzieńcu, ale również kolejne wersety, które znajdują się w jej bezpośrednim następstwie. W Mt 19,23-26 zamieszczona jest perykopa o niebezpieczeństwie bogactw, a następnie fragment dotyczący nagrody za dobrowolne ubóstwo (Mt 19,27-30).

Podsumowanie

Wspólne cytaty z Pięcioksięgu w Ewangeliach synoptycznych mają istotny związek z osobą Jezusa Chrystusa i Jego nauczaniem. Według relacji synoptyków słowa te przytacza zwykle sam Jezus celem dokonania pogłębionej interpretacji przepisów Prawa. Owe teksty z Pięcioksięgu w kontekście ewangelicznym nabierają nowego znaczenia. Nie tracą jednak swej zasadniczej istoty. Jezus Chrystus uświadamia ludziom ich odwieczną wartość i aktualność, wskazując tym samym na istotny związek objawienia Starego i Nowego Testamentu. Objawienie ma bowiem charakter stopniowy.

Cytaty z Wj 3,6 i Pwt 25,5 synoptycy zamieszczają w ramach perykopy o zmartwychwstaniu umarłych (Mt 22,23-33; Mk 12,18-27; Łk 20,27-40). Saduceusze przytaczają treść prawa lewiratu z Pwt 25,5. Jezus zaś zarzuca im, iż mimo, że tak szcżą się znajomością Pisma, to w rzeczywistości go nie znają. Wykazuje ich błędne rozumowanie. Sam cytuje słowa, które Bóg objawił Mojżeszowi z Wj 3,6. Łączy znajomość istoty Boga z pewnością życia wiecznego. Wykazuje, że prawda o zmartwychwstaniu była już objawiona w Starym Testamencie. Ukazując prawdę o Bogu i o zmartwychwstaniu, Jezus dokonuje pełni objawienia starotestamentalnych słów.

⁹⁸ Por. J. Homerski, *Ewangelia...*, dz. cyt., s. 275; G. Lohfink, *Wem gilt die Bergpredigt?...*, dz. cyt., s. 73nn; S. Fausti, *Una comunità legge il Vangelo di Matteo, volume secondo (cc. 13–28)*, dz. cyt. s. 384.

⁹⁹ Por. R. Fabris, *Matteo*, dz. cyt., s. 414nn; O. da Spinetoli, *Matteo...*, dz. cyt., s. 533nn; A. Sand, *Das Evangelium...*, dz. cyt., s. 394nn; S. Grasso, *Il Vangelo...*, dz. cyt., s. 463nn; J. Radermakers, *Lettura pastorale...*, dz. cyt., s. 274nn; D. Adamczyk, *Starotestamentalne cytaty...*, dz. cyt., s. 91n.

Wspólne dla synoptyków cytaty z Wj 20,12-16 oraz Pwt 5,16-20 dotyczą pięciu przykazań Dekalogu. Wskazuje na nie Jezus w perykopie o bogatym młodzieńcu (Mt 19,16-22; Mk 10,17-22; Łk 18,18-23). W innych miejscach Jezus szerzej objaśnia trzy z nich. Dwa omawia w Mt 5: *Nie zabijaj* (w. 21) i *Nie cudzołóż* (w. 27). Mateusz i Marek podają również wyjaśnienie Jezusa na temat czci rodziców (por. Mt 15,4; Mk 7,10). Jezus Chrystus odsłania właściwą głębię i treść Dekalogu, który jest aktualny także w nowej ekonomii zbawienia. Jezus tłumaczy, na czym polega istota Bożych przykazań. Zachowanie Bożych przykazań jest niezbędne do osiągnięcia zbawienia.

Przykazanie miłości Boga w Ewangeliach synoptycznych zawarte jest w perykopie o największym przykazaniu, którą przekazują wszyscy trzej synoptycy. W tym fragmencie cytat z Pwt 6,5 o nakazie miłości Boga poprzedza tekst z Kpł 19,18 dotyczący nakazu miłości bliźniego. Mateusz i Marek wkładają te słowa w usta Jezusa (Mt 22,37.39; Mk 12,30n). Według Łukasza przytacza je uczoney w Prawie (Łk 10,27). Nowością zestawienia ze sobą dwóch cytatów ze Starego Testamentu jest ujęcie przykazania miłości Boga i bliźniego jako jednego przykazania. Stanowią one jedność. Nie można ich od siebie oddzielać. Są najważniejsze ze wszystkich przykazań. Doniosłość zestawienia tych dwóch cytatów polega także na tym, że Jezus kondensuje w jednym przykazaniu wiele nakazów i zakazów. Starotestamentowe przykazanie miłości Boga i bliźniego zostało potwierdzone przez Jezusa. W Jego nauczaniu znajduje się nakaz miłości wszystkich ludzi. Nakaz ten wynika z przykazania miłości Boga¹⁰⁰.

Oprócz tego fragmentu, wspólnego dla trzech synoptyków, w Ewangelii Mateusza nakaz miłości bliźniego występuje jeszcze dwukrotnie. Słowa te są cytowane w ramach perykopy dotyczącej miłości nieprzyjaciół (5,43-48) oraz perykopy o bogatym młodzieńcu (19,16-22). Jezus poucza o obowiązku miłości również nieprzyjaciół. Sam daje tego przykład, oddając swoje życie na krzyżu za wszystkich. Oryginalnym elementem w nauczaniu Mistrza z Nazaretu jest połączenie miłości członków wspólnoty z miłością tych, którzy do niej nie należą. Nowość Jezusowego przykazania miłości polega również na tym, że opiera się ono na miłości Jezusa, który oddał swe życie za innych¹⁰¹.

¹⁰⁰ Por. S. Mędała, *Ewangelia o Jezusie Chrystusie, Synu Bożym (Ewangelia według św. Marka)*, w: *Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych*, t. 8: *Ewangelie synoptyczne*, red. J. Frankowski, Warszawa 2006, s. 200.

¹⁰¹ Por. tamże; J. Kudasiewicz, *Nowość i oryginalność Jezusowego przykazania miłości*, art. cyt., s. 146nn.

Summary

THE COMMON QUOTATIONS FROM PENTATEUCH IN GOSPEL SYNOPTIC

The common quotations Pentateuch in Gospel synoptic are connected with a person of the Jesus Christ and his teaching. According to account of the Synoptics the words of the Thora, alone Jesus Christ usually rolled in order to execute of the deep-set interpretation the regulations of the Law. Those wording of a documents from Pentateuch in evangelical context acquired a new importance, but not fall in value. Jesus Christ emphasizes their age-long of the value and the topicality. There is a fundamental relationship of the revelation the Old and New Testament. The revelation has since a gradual character. The Jesus Christ emphasizes a relationship between knowledge of God and a certainty of the eternal life. He proved a wrong reasoning of the Sadducees. Citing words from Exod 3,6 executes of the fullness revelation their Old-Testamental words which have relationship with truth about the Resurrection. Jesus Christ shows right intenseness and contents of the Decalogue, which is topical in new economy of the commandments divine's is essential that to accomplish salvation. The two Old-Testamental commandments: the love God's and the love one's neighbour in Gospels synoptic are confirmed and paramount command, which contains the many orders and the many prohibitions. The order of love concerned of the love of the enemy too. The original element in Jesus's teaching is a union of the love members community with a love them, which there not are. The novelty of Jesus's command of love point is that, it supported oneself on love Jesus which gave his life for others.

Dr hab. Dariusz ADAMCZYK – ur. w 1970 r. w Skarżysku-Kamiennej. Uzyskał tytuł doktora teologii z zakresu teologii pastoralnej na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, a habilitację z nauk teologicznych w zakresie katechetyki w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie. Obecnie jest profesorem nadzwyczajnym Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego w Kielcach. Wykłada etykę na Wydziale Pedagogicznym Artystycznym. Jest autorem kilkudziesięciu artykułów naukowych i popularnonaukowych z zakresu teologii biblijnej, katechetyki i pedagogiki. Publikuje głównie na łamach Międzynarodowego Przeglądu Teologicznego „Communio” oraz w „Zeszytach Formacji Katechetów” – kwartalniku wydawanym przez Instytut Teologiczny UKSW w Radomiu. Publikacje książkowe: *Starotestamentalne cytaty w Ewangelii według świętego Mateusza i ich zastosowanie w aktualnych polskich podręcznikach do katechizacji. Studium biblijno-katechetyczne* (Kielce 2006); współautor: *Od filozofii do teologii. Rozważania o wartościach* (Kielce 2007).